

بررسی توصیفی تطبیقی آیه ۴۲ آل عمران با هدف رفع اختلاف ظاهری در نگاه مفسران فریقین*

□ سیده وحیده رحیمی**

□ معصومه نوازی***

چکیده

آیه ۴۲ سوره آل عمران «وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفَاكِ عَلَى نِسَاءِ الْعَالَمِينَ» از جمله آیاتی است که مقاماتی را برای حضرت مریم علیها السلام بیان می‌کند. در پژوهش حاضر تلاش شده است تا به شیوه توصیفی - تطبیقی به بررسی مقام «اصطفاء، تطهیر و اصطفاک علی نساء العالمین» با هدف رفع اختلاف ظاهری از آرای مفسرین فریقین در آیه ۴۲ آل عمران بپردازد. در همین راستا با مبنا قرار دادن تفاسیر و روایات مشخص می‌شود، مفسران فریقین بر این باورند که اصطفاک اول در معنای «برگزیدگی به صورت مطلق، گوهر ذات حضرت مریم، عبادت و کسب توفیقات جهت خشنودی حق تعالی» آمده است و اصطفاک دوم در وجوهی چون «نوع ولادت حضرت عیسی، خطاب فرشتگان، فرمانبرداری و اطاعت کامل» به کار رفته است. در وجه طهارت

* تاریخ وصول: ۱۴۰۱/۲/۱۵؛ تاریخ تصویب: ۱۴۰۱/۵/۲۰.

** دکتري تخصصی قرآن و حدیث، عضو هیأت علمی دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه قم

(Svrahimi@yahoo.com)

*** کارشناس ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه قم (نویسنده مسئول)

(Navazim@gmail.com)

آیه به «طهارت از تمام آلودگی‌ها و رذایل اخلاقی، مثل کفر و ناپاکی‌های جسمی» اشاره شده است. هم‌چنین نساء‌العالمین به معنای «برگزیدگی بر تمام زنان جهان و بر زنان معاصر ایشان» است. در نتیجه می‌توان بر مشابَهت، عدم تهافت و هم‌سویی نظر مفسران در این باره تأکید ورزید. واژگان کلیدی: آیه ۴۲ آل عمران، مریم، اصطفاء، تطهیر، نساء‌العالمین.

طرح مسأله

علم تفسیر مهمترین علمی است که انسان را به فهم مقاصد وحی آشنا می‌سازد. و او را به احکام وحی خدا و وظایف الهی بندگان عالم می‌گرداند. از این رو نیاز به تبیین حقایق قرآنی و توضیح معنای بلند آن به صورت آشکارا احساس می‌شود. گاهی اوقات در نگاه اولیه به منابع تفسیری، به ظاهر نظریات متعدد و متنوعی به چشم می‌خورد. به طوری که خواننده در وهله اول گمان می‌کند این اقوال متعارض و متناقض‌اند ولی در واقع چنین نیست و با دقت در نظریات می‌توان اختلاف آن‌ها را ظاهری تلقی کرد و با درکنارهم قرار دادن آن‌ها، هم‌چنین توجه به اسباب عام اختلاف مفسران به نگاهی جامع و نزدیک به یکدیگر دست یافت. سعود بن عبدالله فنیسان در کتاب اختلاف المفسرین اسبابه و آثاره معتقد است با شناخت اسباب اختلاف مفسران که به دو نوع اسباب عام و خاص تقسیم می‌شود، می‌توان اختلافات را از بین برد. او در ذکر اسباب عام اشاره می‌کند که این اسباب شامل اختلاف قرائات در قرآن، مباحث لغوی و بیانی، مانند «حقیقت و مجاز، عام و خاص، مطلق و مقید»، نسخ و اختلاف در آن مانند آن است (فنیسان، ۱۴۱۸: ۱/۹-۷).

بسیاری از آیات با این دیدگاه می‌تواند به شکل تطبیقی، نمایی خالی از اختلاف را نشان دهد. آیه ۴۲ آل عمران از آن دسته آیاتی است که از سوی مفسران فریقین به ظاهر دارای نظریات متعدد و متنوعی ذیل مفاهیم «اصطفاء، تطهیر و اصطفاک علی نساء‌العالمین» است. سؤال اصلی این پژوهش آن است که بررسی تطبیقی آیه ۴۲ آل عمران با هدف رفع اختلاف ظاهری از دیدگاه فریقین به چه شکل است؟

همچنین سؤالات فرعی نیز به شکل زیر در این تحقیق مد نظر است:

۱. اصطفاء با توجه به تفسیر تطبیقی فریقین در آیه ۴۲ آل عمران چگونه جمع‌بندی می‌شود؟

۲. تطهیر با توجه به تفسیر تطبیقی فریقین در آیه ۴۲ آل عمران چه مفهومی دارد؟

۳. اصطفاک علی نساء العالمین با توجه به تفسیر تطبیقی آیه ۴۲ آل عمران چه نتیجه‌ای دارد؟

در پژوهش حاضر با تکیه بر آرای مفسران و روایات تفسیری تلاش می‌شود مقام «اصطفاء»، «تطهیر» و «اصطفاک علی نساء العالمین» با هدف رفع اختلاف ظاهری از آرای مفسران فریقین تبیین شود.

پیشینه پژوهش

در بررسی‌هایی که پیش از انجام این تحقیق صورت گرفت، موضوعی تحت عنوان «بررسی تطبیقی آیه ۴۲ آل عمران با هدف رفع اختلاف ظاهری در نگاه مفسران فریقین» یافت نشد. مفسران در کتب تفسیری خود مانند سایر آیات به توضیح و تبیین آیه شریفه پرداخته‌اند. البته از آن‌جا که این آیه مقاماتی را برای حضرت مریم علیها السلام بیان می‌کند، پایان‌نامه‌ها و مقالاتی در مورد آن حضرت نوشته شده است که به آن‌ها اشاره می‌شود:

الف) پایان‌نامه‌ها

۱. «نقد و بررسی حیات حضرت مریم و حضرت عیسی در بحار الانوار» (فائزه سادات خسروی، دانشگاه قم، ۱۳۹۲). نویسنده در این پایان‌نامه به دنبال بررسی قصه حضرت مریم و حضرت عیسی در بحار الانوار و ارزیابی روایات بحار و بیانات علامه مجلسی بوده است، تا شیوه علامه را در نقل داستان انبیاء به دست آورد و ملاک‌ها و معیارهای ایشان در گزینش روایات را بازشناسی کند. هدف عمده این پژوهش دقت و تأمل در شناسایی اسرائیلیات نیز بوده است.

۲. «مقام معنوی حضرت مریم از منظر قرآن» (فاطمه سلیمی، دانشگاه الزهراء، تابستان ۸۸).
در این پژوهش نویسنده به بررسی ابعاد شخصیتی حضرت مریم علیها السلام به ویژه مقام مادری ایشان جهت تولد پیامبری اولو العزم چون حضرت عیسی علیه السلام می پردازد.

ب) مقالات

۱. «عیسی؛ پیام آور اسلام - بخش نهم: اصطفاء و تطهیر» (احمد بهشتی، مجله درس هایی از مکتب اسلام، سال ۳۳، شماره ۱۰).

نویسنده در این مقاله به معرفی شخصیت های وارسته ای مثل مادر حضرت موسی، مادر حضرت اسحاق و حضرت مریم که خداوند از طریق فرشتگان حقایق را به آنها تفهیم می کند و به عبارتی محدث یا محدثه هستند می پردازد.

۲. «تخصیص عمومیت واژه (العالمین) در برگزیدگی حضرت مریم» (احسان پوراسماعیل، مجله بانوان شیعه، تابستان ۸۹، سال هفتم، شماره ۲۴). نویسنده در این مقاله با توجه به روایات مأثور فریقین و بیان مفسران به بررسی واژه «العالمین» پرداخته و بر این باور است که واژه «العالمین» در مواردی از آیات قرآن عمومیت را می رساند اما در برخی موارد نظیر آیه ۴۲ آل عمران تخصیص می خورد از این رو این آیه، نشان دهنده اصطفای نسبی حضرت مریم در میان بانوان جهان و به عبارت دیگر برگزیدن وی در برابر زنان زمانه خویش است.

با توجه به آنچه بیان شد در مورد شخصیت حضرت مریم علیها السلام آثار و مقالات مستقل زیادی چاپ شده است. اما در موضوع مورد نظر که متمرکز بر تفسیر تطبیقی آیه ۴۲ آل عمران است پژوهشی با این عنوان و با هدف رفع تعارض ظاهری وجود ندارد. شایان ذکر است که در جستار حاضر تلاش نگارنده آن است که با شیوه توصیفی- تطبیقی، آیه ۴۲ آل عمران را با توجه به دیدگاه های به ظاهر مختلف تبیین و تفسیر کند. همچنین اختلافات ظاهری مفسران را رفع و دیدگاه های آنان را جمع بندی کند.

مفهوم‌شناسی

در این قسمت لازم است برای روشن شدن بحث سه واژه از لحاظ مفهومی تبیین گردد.

اصطفاء

راغب اصفهانی براین باور است که واژه «اصطفاء» از باب افتعال و از ریشه (ص ف و) است. ایشان «صفو» را به معنی پاک بودن چیزی از آلودگی و اصطفاء را به معنی گرفتن و برگزیدن پاک‌ی چیزی تعریف می‌کند (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۴۸۷). علامه مصطفوی با توجه به دلالت باب افتعال برگزینش و اختیار، اصطفاء را به معنای برگزیدن شخص یا چیزی برای خالص کردن آن از آلودگی و کدورت می‌داند. علامه طباطبایی نیز در تعریف اصطفاء براین عقیده است که کلمه «اصطفاء» مصدر فعل «اصطفی» و به معنای گرفتن خالص هر چیز و جدا کردن آن از چیزهایی است که آن را کدر می‌سازد، در نتیجه معنای این کلمه به معنای کلمه «اختیار» نزدیک است (طباطبایی، ۱۳۹۰: ۱۶۴/۳).

لغویان در مفهوم لغوی اصطفاء، پاکی و خلوص را علت برگزیدگی ذکر کرده‌اند اما کاربرد مفسران و بیانات آن‌ها در معنای اصطلاحی این واژه با لغویان هم‌سو و هماهنگ است. تنها نکته افزونی که در بیانات مفسران به چشم می‌خورد، علت برگزیدگی و پاکی و خلوصی است که به توضیحات لغویان شکل و جهت می‌دهد.

تطهیر

ابن فارس در مقاییس اللغة براین باور است که واژه «طهر» بر پاکی و از بین رفتن آلودگی دلالت می‌کند، هم‌چنین طهر مقابل چرک و ناپاکی است (ابن فارس، ۱۴۰۴: ۳/۴۲۸). علامه مصطفوی در توضیح واژه «طهر» می‌گوید: «طهر مقابل نجاست و آلودگی مادی و معنوی است». ایشان برای طهارت مادی به آیه‌ای از قرآن اشاره می‌کنند که می‌فرماید «و يُنَزِّلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لِيُطَهِّرَكُمْ»؛ برای تان بارانی بارید تا شست‌وشوی تان دهد»

(انفال: ۱۱)؛ منظور از پاکی در این آیه پاکی از نجاست و آلودگی ظاهری مادی است و برای طهارت معنوی آیه‌ای از سوره آل عمران را مثل می‌زنند: «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ وَطَهَّرَكِ»؛ خدا تو را برگزید و پاکیزه ساخت (آل عمران: ۴۲). مراد حق تعالی در این آیه، پاکی از آلودگی‌ها و ناپاکی‌های روحانی است و آیه «فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ»؛ در آن‌جا مردانی هستند که دوست دارند پاکیزه باشند، زیرا خدا پاکیزگان را دوست دارد (توبه: ۱۰۸) را مصداق طهارت مطلق می‌دانند که به معنای پاکی در تمام مصادیق، اعم از مادی و معنوی است (مصطفوی، ۱۳۶۸: ۷/ ۱۲۸-۱۲۷).

العالمین

برخی از لغت‌شناسان در معنای واژه عالم براین باورند که «جهان، به‌خاطر اجتماعش عالم نامیده شد و بعید نیست دلالت بر جمع و اجتماع داشته باشد» (ابن فارس، ۱۴۰۴: ۱۱۰). راغب اصفهانی براین عقیده است که واژه «عالم» مانند مهر و خاتم بر هر چیزی که با آن طبع و ختم می‌شود دلالت دارد؛ درواقع عالم ابزاری است که بر صانع و فاعلش دلالت دارد. ایشان هم‌چنین معتقدند که جمع واژه عالم «عالمون، عالمین» است و شامل همه مردم، خلائق، فرشتگان و جن و انس می‌شود. لفظ عالم در قرآن به کار نرفته اما کلمه «عالمین» هفتادوسه بار در قرآن آمده است و منظور از آن گاهی همه مخلوقات است مثل «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»؛ ستایش مخصوص خداوندی است که پروردگار جهانیان است (فاتحه: ۲) و گاهی مثل آیه «وَاصْطَفَاكِ عَلَى نِسَاءِ الْعَالَمِينَ»؛ تو را بر زنان جهانیان برتری داد (آل عمران، ۴۲) انسان‌هاست (قرشی بنایی، ۱۳۷۱: ۳۵).

دیدگاه‌های مفسران درباره اصطفاء (۱)

۱. دیدگاه مفسران شیعه

بادقت و تأمل درفضای مفسران شیعه مشخص می‌شود که آنان برای اصطفاء اول درآیه ۴۲ آل

عمران وجوهی چون برگزیدگی مطلق، گوهر ذات حضرت مریم (س)، عبادت و کسب توفیقات را ذکر کرده‌اند که به آن‌ها اشاره می‌شود.

۱-۱. برگزیدگی به صورت مطلق

برخی از مفسران شیعه براین باورند که منظور از «اصطفاک» (یا اصطفاء اول)، برگزیدگی حضرت مریم علیها السلام به صورت مطلق است که خداوند از ایشان به عنوان انسان برگزیده نام می‌برد (قمی، ۱۳۶۳: ۱/۱۰۲؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۱: ۲/۵۴۲؛ رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷: ۳/۱۰۰).

با این قید، مفسران برگزیدگی و اصطفاء را به شکل مطلق و عام بیان می‌کنند. به همین دلیل در پرداختن مفسران به این واژه در ابتدا براین مفهوم تأکید شد، مفسرانی از این دست در پی بیان مفهوم کلی و عامی برای اصطفاء هستند.

برخلاف دسته اول که علت برگزیده بودن را مطرح نمی‌کنند دو دیدگاه بعد علت برگزیدن را بیان کرده‌اند که عده‌ای صفای ذات او و عده‌ای عبادت او را علت می‌دانند.

۱-۲. برگزیدگی به علت گوهر ذات حضرت مریم علیها السلام

آیت‌الله جوادی آملی در تفسیر تسنیم براین باور است که برگزیدگی حضرت مریم به گوهر ذات ایشان ارتباط دارد. به عبارت دیگر، گوهر ذات آن حضرت از صفات الهی برخوردار بود و طبق این اصطفا‌ی نفسی، خداوند در بین فرزندان انبیاء علیهم السلام او را برگزید نه ترجیح داد (جوادی آملی، ۱۳۸۸: ۱۴/۲۲۹).

بنا بر دیدگاه ایشان می‌توان گفت حضرت مریم علیها السلام دارای ویژگی‌های شخصی الهی بود که موجب شد برگزیده شود. علت اختیار کردن او این بود که صفای باطنی داشت.

۱-۳. عبادت و توفیقات در جهت کسب خشنودی حق تعالی

بعضی دیگر از مفسران شیعه در معنای اصطفاء اول بر این عقیده‌اند که خداوند حضرت مریم علیها السلام را برای عبادت خود برگزید و بر این نکته تأکید دارند که خداوند او را اختیار کرد و

به او لطف و عنایت خاص کرد تا در عبادت و انجام موجبات خشنودی وی فراغت و توفیق داشته باشد (طوسی، بی تا: ۴۵۶/۲؛ طبرسی، ۱۳۷۲: ۷۴۵/۲؛ طباطبایی، ۱۳۹۰: ۱۸۸/۳). با توجه به دیدگاه مفسران مشخص می شود که عبادت خدا و خضوع در آستان پروردگار از حالات پیوسته ایشان بوده و به نظر می آید آن حضرت دائماً در حال عبادت خدا و جایگاه همیشگی او محراب بوده است.

عده دیگری از مفسران هم براین باورند که منظور از این برگزیدگی، جهت دیگری از عبادت یعنی خدمت حضرت مریم به بیت المقدس است که خداوند نذر مادر ایشان را پذیرفت، درحالی که خدمت به بیت المقدس ویژه مردان بود و قبل از آن هیچ زنی چنین اجازه ای نداشت (طبرسی، ۱۴۱۲: ۱۷۳/۱؛ ابوالفتوح رازی، ۱۴۰۸: ۳۱۸/۴؛ بلاغی، بی تا: ۳۱۸/۴).

بنابراین مفسران علت و هدف برگزیدگی را مطرح می کنند. اگر اصطفائی صورت پذیرفت با هدف و غایت عبادت و زیرمجموعه آن مثل خدمت به بیت المقدس بود. خدمت به بیت المقدس نیز عبادت است. گوهر ذات حضرت مریم علیها السلام دلیل برگزیده شدن ایشان است. عبادت و توفیقات در جهت کسب خشنودی حق تعالی هدف خداوند از برگزیدن آن حضرت است.

۲. دیدگاه مفسران اهل سنت

مفسران اهل سنت نیز برای برگزیدگی حضرت مریم علیها السلام یک وجه که برگزیدگی برای عبادت است را در نظر گرفته اند.

۲-۱. برگزیدگی برای عبادت

بعضی از مفسرین اهل سنت براین باورند که اصطفاء، برگزیدگی حضرت مریم علیها السلام برای عبادت خداوند است. و به این نکته تأکید کرده اند که خداوند آن حضرت را اختیار کرد و برای عبادت خود او را برگزید و همچنین از کرامات خود به او اختصاص داد (طبری، ۱۴۱۲: ۱۷۹/۳؛ ماتریدی، ۱۴۲۶: ۳۶۷/۲؛ سمرقندی، ۱۴۱۶: ۲۱۲/۱؛ ثعلبی، ۱۴۲۲: ۶۷/۳؛ ابن عطیه، ۱۴۲۲: ۴۳۳/۱).

برخی از مفسرین اهل سنت، مانند مفسرین شیعه اصطفاء را به معنی پذیرش آن حضرت برای خدمت به بیت المقدس، درحالی که این امر ویژه مردان بود تفسیر کرده اند (زمخشری، ۱۴۰۷: ۱/۱۰۲؛ شوکانی، ۱۴۱۴: ۱/۳۸۸؛ رشید رضا، ۱۴۱۴: ۳/۳۰۰؛ طنطاوی، ۱۹۹۷: ۲/۱۰۲؛ مراغی، بی تا: ۳/۱۵۱؛ حقی بروسوی، بی تا: ۲/۳۲).

۳. تطبیق دیدگاه فریقین درباره اصطفاء (۱)

در جمع بندی و رفع اختلاف و تعارض ظاهری و لفظی باید چنین گفت که مفسران شیعه و اهل تسنن یا به برگزیدگی به عنوان عام و کلی می پردازند یا به علت و عواملی اشاره می کنند که موجبات برگزیدگی شده است. گوهر ذات حضرت مریم علیها السلام علت برگزیدگی ایشان است اما عبادت آن حضرت هدف از برگزیدگی ایشان می باشد. به عبارتی خداوند او را برگزید تا توفیق عبادت پیدا کند. در واقع برگزیده شدن، مقدمه توفیق عبادت یافتن است.

دیدگاه مفسران درباره اصطفاء (۲)

۱. دیدگاه مفسران شیعه

مفسران اتفاق نظر دارند که اصطفاء دوم در آیه تکرار اصطفاء اول نیست. زیرا مراد و معنی آن غیر از اصطفاء اول است، و جایز نیست اصطفاء دوم همان معنای اصطفاء اول را بدهد؛ چرا که تکرار جایز نیست. آن ها برای اصطفاء دوم معنایی غیر از اصطفاء اول یعنی برگزیدگی به جهت ولادت حضرت عیسی علیه السلام را در نظر گرفته اند (قمی، ۱۳۶۳: ۱/۱۰۲؛ طوسی، بی تا: ۲/۴۵۷؛ طبرسی، ۱۳۷۲: ۲/۷۴۵؛ ابوالفتح رازی، ۱۴۰۸: ۴/۳۱۸؛ بلاغی، بی تا: ۱/۲۸۲؛ حسینی شاه عبدالعظیمی، ۱۳۶۳: ۲/۹۴؛ طباطبایی، ۱۳۹۰: ۳/۱۸۹؛ جوادی آملی، ۱۳۸۸: ۱۴/۲۳۵؛ طیب، ۱۳۶۹: ۳/۱۹۳؛ قرشی بنابی، ۱۳۷۵: ۲/۷۷؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۱: ۲/۵۴۲؛ امین، بی تا: ۳/۱۰۸).

۱-۱. نوع ولادت حضرت عیسی علیه السلام

مفسران شیعه براین باورند که اصطفاء دوم در آیه به جهت ولادت حضرت عیسی علیه السلام است.

این برگزیدگی یک امتیاز خاصی است که خصیصه حضرت مریم علیها السلام است که بدون فحل و شوهر بچه بیاورد. در واقع خداوند او را بر سایر زنان به جهت ولادت عیسی بدون همسر برتری داد، درحالی که این منزلت برای زنان دیگر وجود نداشت (قمی، ۱۳۶۳: ۱/۱۰۲؛ طوسی، بی تا: ۲/۴۵۷؛ طبرسی، ۱۳۷۲: ۲/۷۴۵؛ ابوالفتوح رازی، ۱۴۰۸: ۴/۳۱۸؛ بلاغی، بی تا: ۱/۲۸۲؛ حسینی شاه عبدالعظیمی، ۱۳۶۳: ۲/۹۴؛ طباطبایی، ۱۳۹۰: ۳/۱۸۹؛ جوادی آملی، ۱۳۸۸: ۱۴/۲۳۵؛ طبیب، ۱۳۶۹: ۳/۱۹۳؛ قرشی بنایی، ۱۳۷۵: ۲/۷۷؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۲: ۲/۵۴۲؛ امین، بی تا: ۳/۱۰۸).

با توجه به دیدگاه مفسران می توان گفت خداوند ویژگی خاصی برای حضرت مریم علیها السلام قرار داده است که در هیچ یک از زنان عالم وجود ندارد و آن نوع ولادت حضرت عیسی علیه السلام براساس اسباب غیرعادی است. همین امر باعث برگزیدگی حضرت مریم علیها السلام بر تمام زنان عالم شده است.

۲-۱. روایات تفسیری شیعه در معنای اصطفاء اول و دوم

در کتاب بحارالانوار دو روایت به چشم می خورد که غرض و مقصود از اصطفاء اول و دوم را بیان می کند.

۱. امام صادق علیه السلام می فرماید: «کلمه اصطفاء دو بار در این آیه آمده؛ اولی یعنی این که او را برگزید و دومی یعنی این که بدون داشتن همسر، باردار شد. به این خاطر است که او را بر زنان عالم برتری داده است» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۴/۲۰۰).

۲. حکم بن عیینه گوید از امام باقر علیه السلام درباره قول خداوند متعال «و اذ قالت الملائكة...» پرسیدم و گفتم چرا اصطفاهای دو بار آمده درحالی که انتخاب فقط یک بار است؟ امام علیه السلام در جواب فرمود: یعنی اول او را از ذریه پیامبران برگزیده شده و فرستاده شده انتخاب کرد و او را پاک گردانید، به نحوی که در ولادت او از پدران و مادران ناپاکی نباشد و سپس با این آیه او را برگزید که فرمود: «یا مَرِیْمُ اقْنُتِ لِرَبِّكِ وَ اسْجُدِی وَ ارْکَعِی مَعَ الرَّاكِعِیْنَ»؛ ای مریم به شکرانه این نعمت برای پروردگار خود خضوع کن و سجده به جا آور و رکوع کن (آل عمران: ۴۳) (همان: ۱۹۲).

نتیجه این که آن انتخاب از بین ذریه انبیا، معنای اصطفاء اول و برای عبادت برگزیدن معنای اصطفای دوم است.

با تأمل در مفاهیم این روایات تفسیری می توان چنین نتیجه گرفت که اقوال به ظاهر متفاوت مفسران در این روایات قابل ردیابی است. مفهوم اصطفاء به طور کلی و دلایل و زمینه های آن به روشنی به چشم می خورد و می تواند مصدر مفسران شیعه و اهل تسنن باشد.

۲. دیدگاه مفسران اهل سنت

مفسرین اهل سنت برای اصطفاء دوم سه قول را در نظر گرفته اند. اکثر آن ها مانند مفسران شیعه بر این باورند که اصطفاء دوم در آیه به جهت ولادت حضرت عیسی علیه السلام است؛ یعنی خداوند حضرت مریم علیها السلام را به علت ولادت حضرت عیسی علیه السلام از میان زنان برگزیده است. بعضی از مفسرین اصطفاء دوم را به علت خطاب فرشتگان دانسته اند؛ یعنی خداوند به خاطر هم صحبتی با ملائکه حضرت مریم علیها السلام را برگزیده است. بعضی دیگر نیز اصطفاء را به جهت فرمانبرداری و اطاعت کامل آن حضرت می دانند.

۲-۱. نوع ولادت حضرت عیسی علیه السلام

برخی از مفسرین اهل سنت گفته اند اصطفاء دوم از آن جهت است که خداوند حضرت مریم علیها السلام را بر زنان جهان به واسطه ولادت حضرت عیسی علیه السلام برگزید، در حالی که این منزلت برای هیچ یک از زنان وجود نداشت (سمرقندی، ۱۴۱۶: ۱/ ۲۱۲؛ ابن ابی حاتم، ۱۴۱۹: ۲/ ۶۴۷؛ ماتریدی، ۱۴۲۶: ۲/ ۳۶۷؛ ثعلبی، ۱۴۲۲: ۳/ ۶؛ زمخشری، ۱۴۰۷: ۱/ ۳۶۲؛ ابن عطیه، ۱۴۲۲: ۱/ ۴۳۳؛ فخر رازی، ۱۴۲۰: ۸/ ۲۱۸؛ قرطبی، ۱۳۶۴: ۴/ ۸۲؛ حقی بروسوی، بی تا: ۲/ ۳۲؛ شوکانی، ۱۴۱۴: ۱/ ۳۸۸؛ طنطاوی، ۱۹۹۷: ۲/ ۱۰۲؛ مراغی، بی تا: ۳/ ۱۵۱).

این عده از مفسرین اهل سنت در وجه اصطفاء دوم دقیقاً مانند مفسرین شیعه عمل کرده اند و علت برگزیدگی حضرت مریم علیها السلام بر سایر زنان جهان را تولد شگفت انگیز حضرت عیسی علیه السلام می دانند.

۲-۲. خطاب فرشتگان

بعضی از مفسرین اهل سنت معتقدند اصطفاء دوم در آیه به این معناست که خداوند حضرت مریم علیها السلام را به علت هم صحبتی با ملائکه برگزیده است، چون حضرت مریم علیها السلام بانویی پاک و برگزیده بود فرشتگان از سوی خداوند بر او نازل می شدند و او را هدایت می کردند (بیضاوی، ۱۴۱۸: ۱/ ۴۲؛ رشید رضا، ۱۴۱۴: ۳/ ۳۰۰). این دسته از مفسران به مقام محدث بودن حضرت مریم علیها السلام اشاره کرده اند و گفت و گو با ملائکه را علت برگزیدگی آن حضرت می دانند. نگارنده براین باور است که وجه اول صحیح تر است؛ زیرا مقام محدث بودن برای اکثر اولیای خداوند وجود داشته و این دلیل نمی تواند وجه برگزیدگی ایشان بر تمام زنان جهان باشد.

۲-۳. فرمان برداری و اطاعت کامل

برخی دیگر از مفسرین اهل سنت اصطفاء دوم در آیه را به جهت فرمان برداری و عبادت حضرت مریم علیها السلام می دانند که خداوند آن حضرت را به جهت فرمان برداری و عبادت خالصانه اش بر سایر زنان هم عصر خود برتری داد و او را از میان آن ها برگزید (طبری، ۱۴۱۲: ۳/ ۱۸۰).

برگزیدگی بر زنان جهان به جهت عبادت و فرمان برداری، وجهی است که توسط طبری از مفسران اهل سنت مطرح شده، اما عبادت و فرمان برداری مخصوص حضرت مریم نبوده و تمام اولیا و انبیا مطیع و فرمان بردار خداوند بوده اند. بنابراین وجه اول صحیح تر به نظر می رسد.

۳. تطبیق دیدگاه های فریقین درباره اصطفاء (۲)

با دقت در اقوال مفسران اهل سنت به همان روال شیعه می توان رویکرد واحدی مشاهده کرد. مفهوم کلی برگزیدگی و تمرکز بر علل و عوامل آن هم چنین باعث می شود آن ها را یکسان دید و فقط اختلاف لفظی مفسران را لحاظ کرد. به طور خلاصه و در جمع بندی باید گفت مفسران شیعه و اهل تسنن در بیانات خود هم داستان و هماهنگ اند و هیچ اختلافی ندارند.

دیدگاه‌های مفسران فریقین درباره طَهْرک (طهارت حضرت مریم)

۱. دیدگاه مفسران شیعه

مفسران شیعه برای «طهر» در آیه ۴۲ آل عمران مطالبی در نظر گرفته‌اند. پاکی از تمام رذایل اخلاقی نکته‌ای است عام و کلی که سرآغاز همه توضیحات مفسران قرار می‌گیرد. اما نکاتی دیگر هم مطرح می‌کنند که زیرمجموعه این مطلب عام و کلی است؛ مثلاً به بیان انواع ناپاکی‌ها می‌پردازند. بنابراین با دقت در این بیانات مشخص می‌شود اختلاف واقعی وجود ندارد، پاکی از کفر (ناپاکی باطنی) پاکی از امراض (جسمانی) نکاتی است که آن مورد عام و کلی آن‌ها را پوشش می‌دهد.

۱-۱. طهارت از همه آلودگی‌ها و رذایل اخلاقی

بعضی از مفسران شیعه «طَهْرک» را به معنی پاکی آن حضرت از همه ناپاکی‌ها و آلودگی‌ها می‌دانند. آن‌ها بر این باورند که «طهر» تنها تطهیر از عادت ماهانه نیست، بلکه تطهیر از همه رذایل اخلاقی و اتهامات نارواست. طهارت ظاهری و باطنی و نیز طهارت نفسی و تطهیر و تنزیه آن حضرت از اتهامات مردم بر وی را شامل می‌شود: «وَبِكْفْرِهِمْ وَقَوْلِهِمْ عَلَى مَرْيَمَ بُهْتَانًا عَظِيمًا»؛ و نیز به سبب کفرشان و آن تهمت بزرگ که به حضرت مریم زدند (نساء: ۱۵۶). خدای سبحان حضرت عیسی علیه السلام را در گهواره به سخن گفتن واداشت و به همین وسیله حضرت مریم علیها السلام را تنزیه و تطهیر کرد و نسبت‌های ناروا را از ساحت قدسی او زدود (جوادی آملی، ۱۳۸۸: ۱۴/۲۳۴).

این توضیحات در بیانات مفسر دیگر با کلام مشابهی قابل پی‌گیری است:

طهارت حضرت مریم علیها السلام طهارت مطلقه بود و طهارت مطلقه عبارت است از طهارت ظاهریه، مثل حیض و نفاس و طهارت باطنیه از معاصی و اخلاق رذیله و طهارت معنویه از توجه به غیر خداست و حضرت مریم علیها السلام دارای جمیع این مراتب بود؛ چنان‌که آیه شریفه تطهیر در شأن اهل بیت علیهم السلام مفادش همین است (طیب، ۱۳۶۹: ۳/۱۹۳).

۱-۲. طهارت از کفر

بعضی از مفسران بر این باورند که خداوند حضرت مریم علیها السلام را از کفر پاک گردانید، در واقع طهارت ذکرشده در آیه را به معنی پاکی از کفر می دانند؛ یعنی خداوند به وسیله ایمان، آن حضرت را از کفر پاک گردانید (طوسی، بی تا: ۴۵۶/۲؛ طبرسی، ۱۳۷۲/۲/۷۴۵؛ طباطبایی، ۱۳۹۰: ۱۸۸/۳).

۱-۳. طهارت از ناپاکی های جسمانی

برخی از مفسران بر این عقیده اند که طهارت حضرت مریم علیها السلام به معنای پاکی ایشان از حیض و نفاس است تا بتواند همواره خدمت بیت المقدس را به جا آورد. آن حضرت به خدمت گزاری مسجد بیت المقدس مشغول شد و خداوند او را برای این مقام پذیرفت. به گفته بعضی از مفسران نشانه پذیرش خداوند این بود که حضرت مریم علیها السلام بعد از بلوغ و در دوران خدمت گزاری بیت المقدس، هرگز عادت ماهانه ندید تا به دور شدن از آن مرکز روحانی مجبور نگردد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱: ۵۴۲/۲).

با توضیحاتی که در سرآغاز این قسمت ذکر شد می توان جمع بندی کرد که مفسران شیعه در بیانات خود در باب تطهیر حضرت مریم علیها السلام یا به کلیت قضیه اشاره می کنند یا به نکاتی جزئی که زیرمجموعه آن عام و کلی، یعنی طهارتی مطلق از هرگونه آلودگی است. روایات اهل بیت علیهم السلام درباره طهارت حضرت مریم علیها السلام در آیه ۴۲ آل عمران در کتاب بحار الانوار به شکل زیر قابل مشاهده است:

۱-۴. روایات شیعی مربوط به تطهیر مریم علیها السلام

امام باقر علیه السلام می فرماید: «تورا از ذریه پیامبران انتخاب کرد و از زنا پاک گردانید و تورا به واسطه ولادت عیسی بدون شوهر برتری داد» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۴۰/۱۴).

روایت دیگر همان روایتی است که حکم بن عیینه از امام باقر علیه السلام نقل می کند: «از امام باقر علیه السلام درباره قول خداوند متعال «و اذ قالت الملائكة...» پرسیدم: «چرا اصطفاها دو بار

آمده درحالی که انتخاب فقط یک بار است؟» امام در جواب فرمود: «ای حکم این امر تأویل و تفسیری دارد». عرض کردم خداوند شما را حفظ کند، آن را برای ما تفسیر کن. فرمود: «یعنی اول او را از ذریه پیامبران برگزیده شده و فرستاده شده انتخاب کرد، سپس او را پاک گردانید به نحوی که در ولادت او از پدران و مادران ناپاکی نباشد و سپس با این آیه او را برگزید (همان: ۱۹۲).

هر دو روایت برای طهارت حضرت مریم علیها السلام در آیه ۴۲ آل عمران به پاکی ایشان هنگام تولد اشاره می کنند. در واقع به تولد حضرت مریم علیها السلام از ذریه و سلاله ای پاک توجه می کنند.

۲. دیدگاه مفسران اهل سنت درباره تطهیر مریم علیها السلام

مفسران اهل سنت در تفاسیر خود برای پاکی حضرت مریم علیها السلام با توجه به آیه ۴۲ آل عمران همانند مفسران شیعی مطالبی را در نظر گرفته اند. آن ها به تطهیر حضرت مریم علیها السلام از تمام آلودگی ها و ناپاکی ها به طور مطلق، هم چنین طهارت از کفر و ناپاکی های جسمانی به عنوان زیرمجموعه طهارت مطلق که پاکی از تمام آلودگی ها و ناپاکی هاست اشاره کرده اند.

۲-۱. طهارت از همه آلودگی ها و رذایل اخلاقی

برخی از مفسران اهل سنت در معنای تطهیر حضرت مریم علیها السلام بر این عقیده اند که خداوند آن حضرت را از آلودگی ها و پلیدی ها و همه آنچه با خلق حمید و طبع سلیم منافات دارد پاک گردانیده است (ماتریدی، ۱۴۲۶: ۳۶۷/۲؛ سمرقندی، ۱۴۱۶: ۲۱۲/۱؛ ابن عربی، ۱۴۲۲: ۱۰۵/۱؛ زخمشری، ۱۴۰۷: ۳۶۲/۱؛ انصاری، ۱۳۷۱: ۱۱۶/۲؛ طنطاوی، ۱۹۹۷: ۱۰۲/۲؛ حقی بروسوی، بی تا: ۲/۳۲؛ مراغی، بی تا: ۱۵۱/۳).

۲-۲. طهارت از کفر

بعضی از مفسرین اهل سنت بر این باورند که خداوند حضرت مریم علیها السلام را از کفر و شرک در دین پاک گردانیده است (طبری، ۱۴۱۲: ۱۷۹/۳؛ ابن ابی حاتم، ۱۴۱۹: ۶۴۷/۲؛ شوکانی، ۱۴۱۴: ۳۸۸/۱).

۲-۳. طهارت از ناپاکی‌های جسمانی

برخی دیگر از مفسرین اهل سنت درباره جمله «طَهَّرَ» در آیه ۴۲ آل عمران بر این عقیده‌اند که خداوند حضرت مریم علیها السلام را از ناپاکی‌هایی که بر زنان عارض می‌شود پاک گردانید. (ثعلبی، ۱۴۲۲: ۶۷/۳؛ واحدی، ۱۴۱۶: ۳۶/۲؛ فخر رازی، ۱۴۲۰: ۲۱۸/۸؛ بیضاوی، ۱۴۱۸: ۱۷/۲؛ ابوحیان، ۱۴۲۰: ۱۴۶/۳؛ سیوطی، ۱۴۰۴: ۲۴/۲؛ رشید رضا، ۱۴۱۴: ۳۰۰/۳).

با توجه به مقدمات پیشین درباره مفسرین شیعه، همان مطالب درباره مفسران اهل سنت نیز جاری و ساری است.

۳. تطبیق تفاسیر فریقین درباره تطهیر مریم علیها السلام

چنان‌که گفته شد در جمع‌بندی و در جهت رفع اختلافات ظاهری باید یک تطهیر کلی و عام را در نظریات مفسران شیعه و سنی مطرح کرد و آن این‌که طهارت یعنی رفع و نبود تمام آلودگی‌ها. اما برخی مفسران بر این کلیت اشاره کرده و برخی به بیان انواع و اقسام آن و به عبارتی به مصادیق آلودگی پرداخته‌اند. با قاطعیت می‌توان اقوال آنان در این مورد را نیز از جمله نکاتی دانست که مفسران با اتفاق نظر به آن وارد شده‌اند. به راحتی می‌توان اقوال آنان را در یک راستا جمع کرد (رابطه عام و خاص در بین اقوال).

دیدگاه مفسران درباره نساء العالمین

۱. دیدگاه مفسران شیعه

مفسران شیعه درباره جمله «اصطفاک علی نساء العالمین» دو دیدگاه دارند. برخی به برگزیدگی ایشان بر تمام زنان جهان و برخی دیگر به برگزیدگی بر زنان معاصر آن حضرت تکیه دارند. در این جا دو دیدگاه با توجه به نظرات مفسران خواهد آمد.

۱-۱. برتری حضرت مریم علیها السلام بر زنان معاصر خود

برخی از مفسران شیعه بر این باورند که منظور خداوند از برتری حضرت مریم علیها السلام بر زنان

جهان، برتری ایشان بر زنان معاصر خودش است. آن‌ها می‌گویند: خداوند حضرت مریم علیها السلام را بر زنان زمان خود برتری داد، زیرا سیده زنان همه جهان حضرت فاطمه علیها السلام است (طوسی، بی‌تا: ۴۵۶/۲؛ طبرسی، ۱۳۷۲: ۷۴۶/۲؛ رازی، ۱۴۰۸: ۳۱۸/۴؛ گنابادی، ۱۳۷۲: ۲۶۱/۱؛ طیب، ۱۳۶۳: ۱۹۵/۳؛ قرانتی، ۱۳۸۵: ۵۱۰/۱؛ امین، بی‌تا: ۱۰۹/۳؛ رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷: ۹۹/۳؛ اشکوری، ۱۳۷۳: ۳۲۳/۱).

مکارم شیرازی در تفسیر نمونه بر این باور است که آیه ۴۲ آل عمران بر این مطلب دلالت دارد که حضرت مریم علیها السلام بزرگ‌ترین شخصیت زن در جهان و عصر خود بوده است. ولی حضرت فاطمه علیها السلام برترین بانوی جهان است؛ چون در روایات متعددی از پیامبر صلی الله علیه و آله و امام صادق علیه السلام نقل شده که حضرت مریم علیها السلام بانوی زنان زمان خود بود و اما حضرت فاطمه علیها السلام بانوی همه بانوان جهان از اولین و آخرین است (مجلسی، ۱۴۰۳: ۲۴/۴۳). این مفسر درباره کلمه «العالمین» هم می‌گوید این کلمه در قرآن و عبارات معمولی بر مردمی که در یک عصر و زمان زندگی می‌کنند آمده است. مانند برتری مؤمنان بنی اسرائیل بر مردم عصر خود که در آیه ۴۷ سوره بقره به آن اشاره شده «وانی فضلتکم علی العالمین»؛ من شما را بر جهانیان برتری بخشیدم (بقره: ۴۷). منظور، برتری مؤمنان بنی اسرائیل بر مردم عصر خود بوده است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱: ۵۴۲/۲).

مفسر دیگر به این نکته اشاره می‌نویسد:

برتری حضرت مریم علیها السلام بر تمام زنان جهان از الفاظ و قرائن برداشت نمی‌شود، بلکه به برتری او بر زنان زمان خودش دلالت دارد (بلاغی، بی‌تا: ۲۸۲/۱) و طبق حدیث متواتر از فریقین از رسول اکرم صلی الله علیه و آله روایت شده است که حضرت فاطمه علیها السلام دخترش برترین زن جهان و برترین زن اهل بهشت است (قشیری نیشابوری، بی‌تا: ۱۹۰۴/۴).

برخی از مفسران شیعه، برتری حضرت مریم علیها السلام را منحصر در زمان آن حضرت می‌دانند به این دلیل که حضرت فاطمه علیها السلام طبق روایات معتبر شیعه و اهل سنت از پیامبر برترین زن جهان است و عبارت «اصطفاک علی نساء العالمین» برتری حضرت مریم علیها السلام بر زنان هم عصر خود را می‌رساند. برخی دیگر از مفسران حضرت مریم علیها السلام را برترین زن جهان می‌دانند

که در ادامه به بررسی دیدگاه آن‌ها پرداخته می‌شود.

۱-۲. برتری حضرت مریم علیها السلام بر تمام زنان جهان

عده‌ای دیگر از مفسرین شیعه بر این عقیده‌اند که خداوند حضرت مریم علیها السلام را به جهت ولادت حضرت عیسی علیه السلام بر تمام زنان جهان برتری داده است. پس منظور برتری حضرت مریم علیها السلام بر تمام زنان جهان است اما نه از هر جهت، بلکه به جهت ولادت حضرت عیسی علیه السلام آن حضرت از میان تمام زنان جهان برگزیده شده است (طبرسی، ۱۴۱۲: ۱۷۳/۱؛ طباطبایی، ۱۳۹۰: ۱۸۹/۳؛ جوادی آملی، ۱۳۸۸: ۱۴/۲۳۵-۲۳۴؛ قرشی بنابی، ۱۳۷۵: ۷۶/۲ و حسینی شاه‌عبدالعظیمی، ۱۳۶۳: ۹۴/۲).

علامه طباطبایی در المیزان بر این نکته تأکید می‌کند که اصطفاء حضرت مریم علیها السلام از زنان عصر خودش صحیح نیست، زیرا اطلاق آیه با آن سازگاری ندارد (طباطبایی، ۱۳۹۰: ۱۸۹/۳). برخی دیگر از مفسران قید زمانی گزینش و برتری حضرت مریم علیها السلام را برداشته‌اند و آن را در همه زمان‌ها جاری می‌دانند، البته آن‌هم با قیود خاصی و بر این باورند که حضرت مریم علیها السلام تنها نسبت به زنان عصر خودش برتری ندارد، بلکه از تمام زنان گذشته و آینده برتر است. برتری و فضیلت ایشان از آن جهت است که خداوند بدون داشتن همسر، او را صاحب فرزند کرد. ولی داشتن این ویژگی به این معنا نیست که هیچ زنی اعلم، اتقا، عقل و افضل از او نباشد؛ همان‌طور که در قرآن از فضیلت بنی اسرائیل و بهره‌مندی ایشان از نعمت‌های بی‌سابقه سخن به میان آمده است (جوادی آملی، ۱۳۸۸: ۱۴/۲۳۵-۲۳۴).

در جمع‌بندی باید گفت اگر حضرت مریم علیها السلام از حیث نوع ولادت فرزندش حضرت عیسی علیه السلام منحصر به فرد باشد و متفاوت، پس در این ویژگی بر تمام زنان عالم و معاصر خودش، برتری و برگزیدگی خاص دارد. بنابراین مفسران شیعی برتری حضرت مریم علیها السلام را یا مقید به زمانه خود می‌دانند، چون حضرت زهرا علیها السلام سیده زنان همه عالم است یا او را برتر از تمام زنان جهان به جهت ولادت حضرت عیسی علیه السلام می‌دانند.

۱-۳. بررسی روایات بحار درباره نساء العالمین

در کتاب بحار الانوار روایاتی از رسول خدا ﷺ و امام صادق علیه السلام وجود دارد که مقصود از نساء العالمین را روشن می‌سازد.

۱. امام صادق علیه السلام می‌فرماید:

منظور از زنان عالم در آیه ۴۲ آل عمران فقط زنان زمان حضرت مریم بوده است؛ همان طور که خداوند درباره بنی اسرائیل می‌فرماید: «شما را بر اهل عالم برتری دادم»، در صورتی که بنی اسرائیل برتر از مسلمانان نیستند؛ زیرا خداوند درباره مسلمانان می‌فرماید: شما بهترین امت هستید (مجلسی، ۱۴۰۳: ۴۵/۴۸).

۲. رسول خدا ﷺ فرمود:

دخترم فاطمه علیها السلام سیده زنان عالمیان است. از ایشان سؤال شد حضرت فاطمه سیده زنان عالم خود است؟ فرمودند: «حضرت مریم دختر عمران سیده زنان عالم خود بود اما دخترم حضرت فاطمه بانوی زنان عالم از اولین و آخرین است» (همان: ۲۴/۴۳).

۳. امام صادق علیه السلام می‌فرماید:

فرشتگان با حضرت فاطمه علیها السلام گفت و گو می‌کردند، آن‌ها به آن حضرت مژده برگزیدگی و طهارت از پلیدی‌ها و برتری بر زنان دو عالم را دادند. حضرت فاطمه به آن‌ها گفت: «آیا آن‌که در این آیه نسبت به زنان دو عالم، فضیلت و برتری داده شده، مریم دختر عمران نبوده است؟» فرشتگان گفتند: «حضرت مریم بزرگ و برگزیده زنان زمان خود بوده ولی خداوند تو را بر تمامی زنان دو عالم از اولین تا آخرین ایشان برتری بخشیده است» (همان: ۲۰۶/۱۴).

۴. امام صادق علیه السلام از حکم بن عیینه نقل می‌کند که امام باقر علیه السلام درباره «اصطفاک علی نساء العالمین» فرمود: منظور زنان روزگار حضرت مریم علیها السلام است؛ زیرا سرور همه زنان عالم حضرت فاطمه علیها السلام است (همان: ۱۹۲).

۵. پیامبر ﷺ فرمود: «دخترم فاطمه بزرگ زنان جهانیان از اولین و آخرین است و او پاره تن من است» (همان: ۱۷۲/۴۳).

با توجه به این روایات تفسیری، شبهه مربوط به سیده نساء العالمین بودن حضرت زهرا علیها السلام برطرف می‌شود. جالب توجه آن‌که در روایات مربوط به این آیه و قیدش نسبت به حضرت

مریم علیها السلام در مقایسه با حضرت فاطمه علیها السلام توجه شده است. در ادامه دیدگاه مفسران اهل سنت در این باره خواهد آمد.

۲. دیدگاه مفسران اهل سنت

مفسران اهل سنت در تفسیر جمله «اصطفاک علی نساء العالمین» مانند مفسران شیعه به دو دیدگاه قائل شده‌اند.

برخی از آن‌ها بر این باورند که خداوند در این حضرت مریم علیها السلام را بر زنان زمان خود برتری داده و برخی دیگر بر این عقیده‌اند که خداوند حضرت مریم علیها السلام را از میان تمام زنان جهان برگزید و برتری داد.

۲-۱. برتری حضرت مریم علیها السلام بر زنان معاصر خود

بعضی از مفسران اهل سنت بر این باورند مراد از نساء العالمین زنان زمان حضرت مریم علیها السلام هستند. به عبارتی خداوند آن حضرت را از میان زنان معاصر خود برگزیده و برتری داده است (طبری، ۱۴۱۲: ۳/ ۱۸۰؛ ابن‌ابی‌حاتم، ۱۴۱۹: ۲/ ۶۴؛ سمرقندی، ۱۴۱۶: ۱/ ۲۱۲؛ ثعلبی نیشابوری، ۱۴۲۲: ۳۶۷؛ بغوی، ۱۴۲۰: ۱/ ۴۳۸؛ ابن‌عطیه اندلسی، ۱۴۲۲: ۱/ ۴۳۳؛ واحدی، ۱۴۱۶: ۲/ ۳۶؛ سیوطی، ۱۴۰۳: ۲/ ۲۴؛ رشیدرضا، ۱۴۱۴: ۳/ ۳۰۰؛ طنطاوی، ۱۹۹۷: ۲/ ۱۰۲ و مراغی، بی‌تا: ۱۵۱/۳).

هرکدام از مفسران یا به‌طور کلی و یا با قیود خاص‌تر به بیانات خود جهت داده‌اند. طبری در جامع‌البیان بر این باور است که خداوند حضرت مریم علیها السلام را بر زنان زمان خود به‌جهت فرمانبرداری و عبادت ایشان برگزید و برتری داد (طبری، ۱۴۱۲: ۱۸۰). برخی از آن‌ها معتقدند خداوند حضرت مریم علیها السلام را به‌جهت ولادت حضرت عیسی علیه السلام بدون همسر بر زنان هم‌عصر خود برتری داده است (ابن‌ابی‌حاتم، ۱۴۱۹: ۲/ ۶۴؛ سمرقندی، ۱۴۱۶: ۱/ ۲۱۲؛ ثعلبی نیشابوری، ۱۴۲۲: ۳/ ۶۷؛ بغوی، ۱۴۲۰: ۱/ ۴۳۸؛ ابن‌عطیه اندلسی، ۱۴۲۲: ۱/ ۴۳۳؛ واحدی، ۱۴۱۶: ۲/ ۳۶؛ طنطاوی، ۱۹۹۷: ۲/ ۱۰۲ و مراغی، بی‌تا: ۱۵۱/۳).

۲-۲. برتری حضرت مریم علیها السلام بر تمام زنان جهان

برخی از مفسران اهل سنت بر این عقیده‌اند که خداوند حضرت مریم علیها السلام را از میان تمام زنان جهان برگزید و برتری داد (زمخشری، ۱۴۰۷: ۱/۳۶۲؛ فخر رازی، ۱۴۲۰: ۸/۲۱۸؛ قرطبی، ۱۳۶۴: ۴/۸۲؛ انصاری، ۱۳۷۱: ۲/۱۱۶؛ ابوحیان، ۱۴۲۲: ۳/۳۶۲ و طنطاوی، ۱۹۹۷: ۲/۱۰۲).
بعضی از آن‌ها بر این باورند که خداوند حضرت مریم علیها السلام را از میان تمام زنان جهان برگزید، به واسطه این که حضرت عیسی علیه السلام را بدون داشتن پدر به او عطا کرد؛ درحالی که این منزلت برای هیچ‌یک از زنان وجود نداشت (ماتریدی، ۱۴۱۶: ۲/۳۶۷؛ زمخشری، ۱۴۰۷: ۱/۳۶۲؛ بیضاوی، ۱۴۱۸: ۲/۱۶ و طنطاوی، ۱۹۹۷: ۲/۱۰۲).

بعضی از مفسرین اهل سنت بر این باورند که حضرت مریم علیها السلام از تمام زنان اولین و آخرین برتر است، زیرا خداوند کراماتی به حضرت مریم علیها السلام اختصاص داد که به هیچ‌یک از زنان نداد؛ مثل صحبت کردن با جبرئیل، ظاهر شدن جبرئیل بر ایشان، تصدیق کلمات پروردگار و... بنابراین عقیده دارند که ظاهر قرآن و روایات نشان می‌دهد حضرت مریم علیها السلام برترین از همه زنان جهان از حضرت حوا تا آخر باشد (قرطبی، ۱۳۶۴: ۴/۸۲).

بعضی دیگر از مفسرین اهل سنت در ارتباط با برتری حضرت مریم علیها السلام بر زنان جهان بر این عقیده‌اند که «آیه ۴۲ آل عمران بر این که حضرت مریم علیها السلام از همه بهتر و برتر است دلالت دارد و سخن کسی که می‌گوید ایشان برگزیده عالمان عصر خویش است ترک ظاهر نص قرآن است» (فخر رازی، ۱۴۲۰: ۸/۲۱۸).

در پاسخ باید گفت «العالمین» طبق دیگر شواهد قرآنی که اقامه شد می‌تواند زنان همان روزگار را در برگیرد و حتی اگر به دیگر زمان‌ها تعلق داشته باشد جهت و دلیلش همان نوع ولادت فرزندش باید باشد که در این گزینش هدفمند بر تمام زنان برتری دارد. پس این قضیه با سیده نساء العالمین بودن حضرت زهرا علیها السلام در تضاد قرار نمی‌گیرد.

۳. تطبیق تفاسیر فریقین

دلایل هرکدام از این مفسران علی‌الظاهر متفاوت است؛ به عبارتی هرکدام یا به‌طور کلی و یا

با قیود خاص‌تر به بیانات خود جهت داده‌اند. در این قسمت نیز با دقت و تأمل می‌توان از اختلافات لفظی و ظاهری مفسران گذر کرد و نتیجه گرفت مفسران در این راستا هماهنگ عمل کرده‌اند.

نتیجه

با بررسی‌هایی که در تفاسیر فریقین و روایات تفسیری انجام گرفت نتایج زیر به دست آمد:

۱. «اصطفاک» (یا اصطفاء اول) در دیدگاه مفسران فریقین، به معنای برگزیدگی به صورت مطلق، گوهر ذات حضرت مریم، عبادت و کسب توفیقات در جهت خشنودی حق تعالی آمده است.

۲. «اصطفاء دوم» در وجوهی چون برگزیدگی به جهت ولادت حضرت عیسی علیه السلام، به علت خطاب فرشتگان و به جهت فرمانبرداری و اطاعت کامل ذکر شده است.

۳. برای «طَهْرَک» در بین مفسران شیعه و اهل سنت مطالبی چون طهارت از تمام آلودگی‌ها و رذایل اخلاقی با زیرمجموعه‌های طهارت از کفر و طهارت از ناپاکی‌های جسمانی در نظر گرفته شده است.

۴. عبارت «اصطفاک علی نساء العالمین» با دو دیدگاه برتری بر تمام زنان جهان و برتری بر زنان معاصر حضرت مریم علیها السلام مطرح شده است.

با توجه به اسباب عام در اختلاف مفسران، می‌توان نتیجه گرفت در این آیه مفسران فریقین با بیانی تقریباً مشابه به تفسیر پرداخته‌اند. مفسران یا در نمایی کلی حرکت کرده‌اند؛ مثل برگزیدگی به طور مطلق و یا به شکل جزئی به دلایل برگزیدگی یا به هدف از آن اشاره می‌کنند.

کتابنامه

- قرآن کریم، ترجمه عبدالحمید آیتی و محمد مهدی فولادوند.
- ابن ابی حاتم الرازی، عبدالرحمن بن محمد إدريس، *تفسير القرآن العظيم*، صیدا، المكتبة العصرية، چاپ سوم، ۱۴۱۹ق.
- ابن عربی، محمد بن علی، *تفسير ابن عربي* (تأویلات عبدالرزاق)، بیروت، دار إحياء التراث العربی، چاپ اول، ۱۴۲۲ق.
- ابن عطیه اندلسی، عبدالحق بن غالب، *المحرر الوجيز في تفسير الكتاب العزيز*، بیروت، دار الكتب العلمية، چاپ اول، ۱۴۲۲ق.
- ابن فارس، احمد، *معجم مقاييس اللغة*، قم، مكتب الاعلام الاسلامی، چاپ اول، ۱۴۰۴ق.
- ابوحيان اندلسی، محمد بن يوسف، *البحر المحيط*، بیروت، دار إحياء التراث العربی، ۱۴۲۰ق.
- اشكوری، محمد بن علی، *تفسير شريف لاهيجي*، تهران، دفتر نشر راد، چاپ اول، ۱۳۷۳.
- امين، نصرت بی تا، *مخزن العرفان في علوم القرآن*، بی جا، بی نا، بی تا.
- انصاری، عبدالله بن محمد، *كشف الاسرار و عدة الابرار*، تهران، امیرکبیر، چاپ پنجم، ۱۳۷۱.
- بغوی، حسین بن مسعود، *معالم التنزيل في التفسير القرآن*، بیروت، دار إحياء التراث العربی، چاپ اول، ۱۴۲۰ق.
- بلاغی، محمدجواد، *آلاء الرحمن في تفسير القرآن*، تحقیق بنیاد بعثت واحد تحقیقات اسلامی، قم، وجدانی، بی تا.
- بیضاوی، عبدالله بن عمر، *أنوار التنزيل وأسرار التأويل*، بیروت، دار إحياء التراث العربی، ۱۴۱۸ق.
- ثعلبی نیشابوری، ابواسحاق احمد بن ابراهیم، *الكشف و البیان عن تفسير القرآن*، بیروت، دار إحياء التراث العربی، چاپ اول، ۱۴۲۲ق.
- جوادی آملی، عبدالله، *تفسير تسنيم*، قم، مرکز نشر اسراء، چاپ اول، ۱۳۸۸.
- حسینی شاه عبدالعظیمی، حسین، *تفسير اثني عشری*، تهران، میقات، چاپ اول، ۱۳۶۳.
- حقی بروسوی، اسماعیل بن مصطفی، *تفسير روح البیان*، بیروت، دار الفکر، بی تا.

- رازی، حسین بن علی ابوالفتح، *روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن*، تحقیق محمد مهدی ناصح، محمد جعفر یاحقی، مشهد، آستان قدس رضوی، چاپ اول، ۱۴۰۸ق.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، *مفردات الفاظ القرآن*، بیروت، دارالقلم، چاپ اول، ۱۴۱۲ق.
- رشید رضا، محمد، *تفسیر القرآن الحکیم* (المنار)، بیروت، دار المعرفة، چاپ اول، ۱۴۱۴ق.
- رضایی اصفهانی، محمد علی، *تفسیر قرآن مهر*، قم، پژوهش های تفسیر و علوم قرآن، چاپ اول، ۱۳۸۷.
- زمخشری، محمود بن عمر، *الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل و عیون الاقوایل فی وجوه التأویل*، بیروت، دار الکتاب العربی، چاپ سوم، ۱۴۰۷.
- سمرقندی، نصر بن محمد، *تفسیر السمرقندی المسمی بحر العلوم*، تحقیق عمر عمروی، بیروت، دار الفکر، چاپ اول، ۱۴۱۶ق.
- سیوطی، عبدالرحمن بن ابی بکر، *الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور*، تحقیق عبدالله بن عباس ابن عباس، بیروت، دار الفکر، ۱۴۰۴ق.
- شوکانی، محمد بن علی، *فتح القدیر*، بیروت، دار ابن کثیر، چاپ اول، ۱۴۱۴ق.
- طباطبایی، سید محمد حسین، *المیزان فی تفسیر القرآن*، بیروت، مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، چاپ دوم، ۱۳۹۰ق.
- طبرسی، فضل بن حسن، *تفسیر جوامع الجامع*، قم، مرکز مدیریت حوزه علمیه، چاپ اول، ۱۴۱۲ق.
- _____، *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*، تهران، ناصر خسرو، چاپ سوم، ۱۳۷۲.
- طبری، محمد بن جریر، *جامع البیان فی تفسیر القرآن*، بیروت، دار المعرفة، چاپ اول، ۱۴۱۲ق.
- طنطاوی، سید محمد، *التفسیر الوسیط للقرآن الکریم*، القاهرة، دار نهضة مصر، ۱۹۹۷م.
- طوسی، محمد بن حسن، *التبیان فی تفسیر القرآن*، بیروت، دار إحياء التراث العربی، چاپ اول، بی تا.
- طیب، سید عبدالحسین، *اطیب البیان فی تفسیر القرآن*، تهران، انتشارات اسلام، چاپ دوم، ۱۳۶۹.
- عیاشی، محمد بن مسعود، *التفسیر* (تفسیر عیاشی)، تحقیق سید هاشم رسول محلاتی، تهران، چاپخانه علمیه، چاپ اول، ۱۳۸۰.
- فخر رازی، محمد بن عمر، *التفسیر الکبیر* (مفاتیح الغیب)، بیروت، دار إحياء التراث العربی، چاپ سوم، ۱۴۲۰ق.

- فنیسان، سعود بن عبدالله، *اختلاف المفسرین اسبابه و آثاره*، ریاض، دار شیلیا، چاپ اول، ۱۴۱۸ق.
- قرائتی، محسن، *تفسیر نور*، تهران، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، چاپ اول، ۱۳۸۸.
- قرشی بنابی، علی اکبر، *قاموس قرآن*، تهران، دار الکتب الاسلامیه، چاپ ششم، ۱۳۷۱.
- _____، *تفسیر احسن الحدیث*، تهران، بنیاد بعثت، مرکز چاپ و نشر، چاپ دوم، ۱۳۷۵.
- قرطبی، محمد بن احمد، *الجامع لاحکام القرآن*، تهران، ناصر خسرو، چاپ اول، ۱۳۶۴.
- قشیری نیشابوری، مسلم بن حجاج، *الجامع الصحیح*، بیروت، دار إحياء التراث العربی، چاپ پنجم، بی‌تا.
- قمی، علی ابن ابراهیم، *تفسیر القمی*، قم، چاپ طبیب موسوی جزایری، چاپ سوم، ۱۳۶۳.
- گنابادی، سلطان محمد، *بیان السعادة فی مقامات العبادة*، ترجمه حشمت‌الله ریاضی، تهران، مرکز و چاپ انتشارات پیام نور، چاپ دوم، ۱۴۰۸ق.
- ماتریدی، محمد بن محمد، *تأویلات اهل السنة* (تفسیر ماتریدی)، تحقیق مجدی باسلوم، بیروت، دار الکتب العلمیه، چاپ اول، ۱۴۲۶ق.
- مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، بیروت، دار حیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.
- مراغی، احمد مصطفی، *تفسیر المراغی*، بیروت، دار الفکر، چاپ اول، بی‌تا.
- مصطفوی، حسن، *التحقیق فی کلمات القرآن الکریم*، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ اول، ۱۳۶۸.
- مکارم شیرازی، *تفسیر نمونه*، تهران، دارالکتب الاسلامیه، چاپ دهم، ۱۳۷۱.
- واحدی، احمد بن محمد بن علی، *الوسیط فی تفسیر القرآن المجید*، قاهره، دار إحياء التراث الاسلامی، چاپ اول، ۱۴۱۶ق.

